

سلسله دروس خارج

فقه مهندسی ژنتیک و جنگ بیولوژیک

آیت الله علی اکبر رشاد

اشاره:

آنچه پیش روی خوانندگان فاضل و فرهیخته قرار دارد، سلسله مباحثی است برگرفته از دروس خارج فقه آیت الله رشاد که تحت عنوان «فقه مهندسی ژنتیک و جنگ بیولوژیک» (فقه التكنولوجيا الحيوية و الحرب البيولوجية)، هفت صبح روزهای زوج، در مؤسسه آموزش عالی حوزوی امام رضای تهران ارائه می شود. این دروس بصورت برخط (آنلاین) از طریق شبکه ایشیا (مدرسه فقاقت) قابل دریافت است. (روش اتصال به شبکه در پایگاه رسمی استاد، توضیح داده شده است)

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله، و الصلوه على رسول الله، وعلى آله آل الله، و اللعن الدائم على اعدائهم اعداء الله، الى يوم لقاء الله. با سلام خدمت فضایی که از سراسر کشور و احيانا خارج از کشور، از امروز بشیوه مجازی به این جلسه بحث پیوسته ه اند.

اعیاد شعبانیه خاصه میلاد مبارک و نورانی حضرت بقیه الله سلام الله علیه و عجل الله تعالی فرجه الشریف را به همه مسلمین و آزادگان تبریک عرض میکنیم. همچنین گرامی می داریم علما، چهره ها و مردم عادی را که بر اثر بیماری کووید نوزده در این ایام جان باخته اند.

شؤون جهانی در پسا کرونا

درمقدمه بحث، به عنوان بیان فلسفه پرداختن به دروسی تحت عنوان "فقه التكنولوجيا الحيوية و الحرب البيولوجية" که معادل ان در فارسی "مهندسی ژنتیک و جنگ بیولوژیک" است مطالبی را عرض می کنیم. در این جلسات بنا داریم مباحث فقهی این حوزه بسیار گسترده را به اجمال مورد بحث قرار بدهیم.

در توضیح اینکه چرا این سلسله دروس را به جای بحث های عادی که طی سنوات داشته ایم شروع می کنیم، عرض می کنم، واقعه کرونا در واقع یک مفصل تقسیم تاریخ است، و جهان در شرف یک چرخش

تاریخی است. تاریخ جهان، به ما قبل کرونا و ما بعد کرونا تقسیم و بر اثر این فاجعه انسانی و این کارته و حادثه تلخ، جهان، دیگرگون خواهد شد. این واقعه بسیاری از شئون بشری را تحت تاثیر قرار خواهد داد. بسا ساختارهای جهانی مورد بازنگری قرار بگیرد و پاره ای از اتحادیه ها منحل و تبدیل شود. اقتصاد جهان پس از کرونا تغییر خواهد کرد و این واقعه، حتی مباحث الهیاتی را نیز تحت تاثیر قرار خواهد داد.

جهان در شرف یک چرخش تاریخی است

این واقعه تلخ و فاجعه انسانی حتی در حوزه اخلاق و سبک زندگی بشر تاثیر گذار خواهد بود. در حوزه علم، تاثیر شگرفی خواهد گذاشت. این واقعه در قلمرو نظامیگری و حوزه تولید سلاح، تاثیر خود را خواهد گذاشت. چنان که در زمینه فقه هم این واقعه می تواند آثار و پیامدهایی داشته باشد که از جمله آنها و از ابعاد و بخش های پراهمیت آن، به وجود آمدن حوزه های جدید در فقه است. این واقعه اهل حوزه و اصحاب فقه و تفقه را به اندیشه فرو برده و آنها را موضوعاتی جدیدی که لازم است از نگاه شریعت به آن نگریسته و فقه آنها تولید بشود متوجه می کند.

براساس این تصور و احساس ضرورت، به نظر رسید که در چارچوب جلسات محدود و معدودی و از باب فتح باب، بحث در زمینه نو مهندسی ژنتیک و جنگ بیولوژیک که احتمال می رود چنان که بعض سران کشورها، و سیاسیون و استراتژیست ها آن را مطرح کرده اند واقعه کرونا از جنس جنگ بیولوژیک قلمداد شود، را مورد توجه قرار دهیم

حادثه کرونا و مسئولیت کنونی حوزه:

در چنین شرایطی و در افق آینده و عالم پسا کرونا، حوزه، مسئولیت هایی دارد که در جای خود و در زمان مناسب باید به آن پرداخت. از جمله این مسئولیت ها این است که به بُعد فقهی از سویی و جهت اخلاقی از دیگر سو بپردازد و به ابواب و مسائل مرتبط با این واقعه و پیامدهای این کارته و حادثه جهانی بپردازد. بنابر این، در حد وسع خود و بضاعت کم، به عنوان یک طلبه به این مسئله و موضوع اجمالا می پردازیم. چرا که حوزه می بایست در مواجهه مناسب، معقول و منطقی با حوادث و وقایع اینچنینی پیش آهنگ و پیشتاز باشد و به گمانه زنی، آینده شناسی و آینده پژوهی مبادرت ورزیده، متناسب با نیازهایی که در شرف پدید آمدن است موضع بگیرد و به آن نیازها و احتیاجات بپردازد.

راه تحول و تکامل فقه

تحول و تکامل فقه هم در گرو چنین رفتار علمی و منطقی است. البته برخی اساتید و فضلاء جوان، گاه تحت عنوان مسائل مستحدثه به مسائلی که مورد ابتلای جهان و انسان امروز است می پردازند. ولی این مقدار

کفایت نمی کند. پرداختن به فروعی محدود و به اصطلاح، تک مسئله ها، به صورت گسیخته و غیرمنسجم، چندان در تحول و تکامل علم فقه موثر نخواهد بود. تحول هر علمی از جمله علم فقه، به تحول مولفه های آن است. باید درپنج حوزه «مبانی»، «موضوع»، «مسایل»، «غایت» و «منهج» که «مولفه های رکنی علم» اند تحول به وجود بیاید تا علم متحول شود. باید در حوزه مسایل، عرصه های جدید و فتح نشده گشوده شود. نه در غالب تک مسئله ها، بلکه اهل فضل به بسته ای از مباحث و مسایل در یک حوزه پر اهمیت و نوپیدا بپردازند و تولید ادبیات جدید شود. تا از این رهگذر، به تدریج ابوابی در فقه افزوده شود و در تحول و تکامل فقه تاثیر بگذارد. چنان که در مواقعی از تاریخ، فقه، خاصه فقه مکتب اهل بیت سلام الله علیهم در مواردی پیش قدم شده و تاثیرات تاریخی در تحولات داشته است.

فتوای مترقی و سرنوشت ساز رهبری در سلولهای بنیادین

از باب نمونه و به م مناسب عرض می کنم در همین مسئله تکنولوژی بیولوژیک و به اصطلاح زیست فناوری، در روزگار ما تحت تاثیر یک فتوای ارزشمند و مترقی، اتفاق با ارزشی افتاد. آن این بود که در مسئله سلول های بنیادین که از مهم ترین مباحث و مسائل حوزه زیست فناوری (التکنولوجیا الحیویه) است، چندین سال پیش این پرسش مطرح شد که آیا در حوزه سلول های بنیادی جایز است ورود کنیم یا جایز نیست؟ آیا ورود در این حوزه های مطالعاتی، در حوزه علم، به نحوی دخالت در خلقت الهی نیست؟ بعضی چنین تصور و توهمی داشتند. در آن ایام وقتی این سوال مطرح شد، در آمریکا - زمان بوش پسر بود که به اصطلاح اینها مدعی اند مذهبی هستند - بوش گفت این اقدام یک اقدام خلاف اخلاق است. چون دخالت در کار خدا است. نوعی دخالت در خلقت است. ولی پس از استفتائی که از رهبر معظم انقلاب شد که آیا چنین مطالعات علمی مجاز هست یا نه؟ ایشان فرمودند؛ نه هیچ مشکلی ندارد. ایشان فتوا به حلیت و جواز داده بودند. البته توصیه کرده بودند که در خصوص سلول های بنیادین حیوانی و احیاناً نباتی فعلاً مطالعه شود. پس از آن، این کار در ایران شروع شد. نهی آقای بوش در آمریکا تاثیر منفی خودش را گذاشت. این فتوای مترقی رهبر معظم انقلاب تاثیر مثبت خودش را در ایران گذاشت. لذا ما الان در زمره کشورهایی هستیم که در رتبه های بالا و ردیف های اول این دانش هستیم. بخشی از دانش زیست فناوری تحت تاثیر همین فتوای مترقی و زنده، اینگونه هست.

ضرورت ورود دین به مباحث الهیاتی و فقهی زیست فناوری

در هر حال، ورود دین چه در افق الهیات و مباحث کلامی، چه در افق اخلاق و مباحث اخلاقی، چه در افق فقه و مباحث احکامی و حتی در افق علم و تولید معرفت می تواند تاثیرات تحول آفرین، تاریخ ساز و سرنوشت سازی را رقم زند. بزرگان ما البته باید وارد شوند. بنده طلبه تنها از باب فتح باب بحث وارد می شوم. احیاناً

ممکن است بر اثر طرح این مباحث، و پاره ای نکاتی که به ذهن می رسد و به نحو ناقص و نارس عنوان خواهیم کرد دیگرانی هم در این حوزه ورود کنند و بحث هایی را مطرح کنند.

عنوان بحث، همانطور که عرض کردیم "التکنولوژیا الحیویه و الحرب البیولوجیه" مهندسی ژنتیک و جنگ بیولوژیک "واحیانا مسئله تولید، نگهداشت، خرید، فروش، احیانا کاربرد جنگ افزارهای به اصطلاح بیولوژیک خواهد بود. می خواهیم بینیم احکام اینها چیست. مباح است یا خیر. جایز است یا خیر. احیانا اگر جایز است در چه حدود و با چه مبانی جایز است. اگر ممنوع است به لحاظ شرعی ادله اش چیست. این را می خواهیم بحث کنیم.

ما اجمالا می خواهیم بحث کنیم. به همین جهت چند محور محدود را بناست مورد بحث قرار دهیم هر چند، مجموعه مباحثی که در حوزه زیست فناوری با معنای وسیع و قلمرو گسترده آن قابل طرح و بحث است بسیار وسیع است. چنانکه اگر کسی موضوع اصلی خارج فقه اش را به مباحث و مسائل عنوان فقه زیست فناوری اختصاص دهد حد اقل باید پنج سال و بسا بیش از آن یعنی یک دوره معتابهی از خارج فقه را باید به این مسائل بپردازد. چون مباحث فراوانی در این بخش قابل طرح است. وقتی به ساختار مباحث زیست فناوری که اشاره خواهیم کرد برسیم، فهرست و قائمه ای از آن مباحث ارائه خواهیم کرد و آنجا روشن خواهد شد که چه مقدار و چه مباحثی و با چه ابعاد گسترده ای از لحاظ فقهی در این زمینه قابل بحث است. همینطور از لحاظ اخلاقی - که البته از موضوع بحث ما خارج هست - و نیز در حوزه الهیات و مباحث کلامی فهرست بلند بالایی از مباحث قابل طرح و بحث است.

سیر و ساختار دروس فقه مهندسی ژنتیک

اجمالا سیر بحث های این جلسات محدود و معدود بنا داریم و محورهای اصلی آن را برای مخاطبین اجمالا عرض می کنم. از همه فضایی عزیز و محترم تقاضا می کنم این محورهایی که عرض می کنیم را مورد تامل قرار دهند، به منابع مراجعه کنند، اگر مقالاتی وجود دارد - گرچه ادبیات این بحث ها بسیار فقیر است و مقاله و کتاب کمتر نوشته شده است - جستجو و دسترسی پیدا کنند و مطالعه کنند و پیشنهاداتشان را در جهت تکمیل و توسعه بحث ارائه فرمایند.

ابتدا چند نکته را تحت عنوان "امور تمهیدیه" مورد بحث قرار خواهیم داد. از جمله راجع به تحلیل عنوان "فقه التکنولوژیا الحیویه و الحرب البیولوجیه" خود این عنوان را باید تبیین کنیم. مراد از بیوتکنولوژی و زیست فناوری و منظور از جنگ بیولوژیک چیست. بعضی از "مفردات مفتاحیه" و واژه های کلیدی که در این بحث

به کار می رود به اصطلاح مفهوم شناسی و مبادی تصویری بحث را تحت عنوان "التعرف على التكنولوجيا الحيوية فى الجملة و التلويع الى ماهيتها و نطاقها و اقسامها مورد اشاره قرار خواهیم داد.

"التعرف على التكنولوجيا الحيوية فى الجملة و التلويع الى ماهيتها و نطاقها و اقسامها" یک محور و امر اولی است که ذیل بحث های مقدماتی عرض خواهیم کرد. همچنین در "الحرب البيولوجية، التعرف على الحرب البيولوجية و التلويع الى نطاقها و اقسامها."

محور دومیکه ذیل بحث های تمهیدی و مقدماتی مورد بحث قرار خواهیم داد اهمیت زیست فناوری و ابعاد و میادین و ساحاتی است که زیست فناوری شامل آنها می شود "اهمیه التكنولوجيا الحيوية و مجالاتها الاستراتيجية فى عهدنا الراهن. در روزگار ما زیست فناوری از یک گسترش و سعه بی نظیری برخوردار شده مباحث فراوانی در ذیل این عنوان طرح می شود. "التكنولوجيا الحيوية" دارای ابعاد مختلف و عرصه های گوناگون است. علاوه بر اینکه در بخش هایی - بلکه همه بخشهای - از این مباحث هم خطرات و مخاطراتی مطرح است و دستاوردهای ارزشمندی به جهات مختلف وجود دارد. در نتیجه باید اهمیت زیست فناوری و ابعاد و عرصه های آن اجمالا مورد بحث و بررسی قرار گیرد.

بعضی امور مقدماتی را باید مورد اشاره باید قرار بدهیم. امر نخست، مباحث مفهومی شناسی و مباحث مربوط به مبادی تصویری، امر دوم، اهمیت زیست فناوری و ابعاد و ساحات آن در روزگار ما و احيانا احتمالات مختلفی که هم از با رویکرد مثبت و هم از با رویکرد منفی در این زمینه مطرح است. محور سومى که در بخش مقدماتی باید مورد بحث قرار بدهیم پیشینه تاریخی این مسئله است. پیشینه تاریخی از دو جهت مورد توجه است. هم به لحاظ موضوع و به اصطلاح عملی و هم به لحاظ به اصطلاح علمی و نظری. یعنی اینکه در تاریخ بشر زیست فناوری چه پیشینه ای دارد. گاهی ادعا شده که زیست فناوری به معنای وسیع آن -ولو در صورت های ابتدایی - پیشینه ای شش هزار ساله دارد. این لازم است اجمالا مورد بحث و اشاره قرار بگیرد. و بعد در دوره اسلامی و در کتاب، سنت و فقه ما به لحاظ نظری چه مقدار به این مسئله پرداخته شده است. امر چهارم در واقع روشی است که با آن باید به مباحث فقه زیست فناوری و مهندسی ژنتیک دست پیدا کنیم. چون این مبحث دارای پیشینه و ادبیات غنی نیست و طبعاً فقهای ما مثل سایر ابواب فقه به این مبحث نپرداخته اند. به نحوی که بتوانیم بگوییم سیر و مسیر بحث چیست و چه مباحث و مسائلی در ذیل این عنوان مطرح شده و ما باید به آن وارد شویم. باید با یک روش شناسی مناسب و منهجیه مناسبی ترتیب و تنسيق فروع قابل طرح ذیل این عنوان را ارائه کنیم. در "منهجية تنسيق بحوث فقه التكنولوجيا الحيوية و الحرب البيولوجية" ما با یک منطقی که در نظر داریم و عرض خواهیم کرد توضیح می دهیم که چگونه می توان

فروعات این بحث فقهی را تنظیم کرد و با یک ترتیب منطقی و سیر منسجمی آنها را مورد بحث و بررسی قرار داد و نظر داد.

این چهار نکته نکاتی است که به مثابه بحث های مقدماتی باید به آنها پرداخته شود. بعد از آن بنا داریم به اجمال و در حد سه فصلی که الان عرض می کنیم به مباحث اصلی این عنوان بپردازیم.

محور اول دروس فقه ژنتیک و جنگ بیولوژیک

فصل اول در خصوص مبادی و به اصطلاح امروز پیش انگاره های نظری فقه مهندسی ژنتیک و نیز قواعد اصولیه ای که به نحوی مرتبط ب و ذات الصله است به این موضوع و همچنین قواعد فقهیه ای که می توانند در این حوزه بحثی مورد تمسک قرار بگیرد اختصاص دارد. ما پیش از آنکه به فروع بپردازیم می خواهیم به پاره ای از مبانی و زیرساخت های معرفتی و قواعد این مبحث بپردازیم. "المبادئ النظرية و القواعد الاصولية و القواعد الفقهية" یک فصل را به این مبحث اختصاص خواهیم داد. البته این به این معنا نیست به تفصیل در این محورها وارد شویم بلکه در حد ارائه فهرست است. چون ورود تفصیلی به این محورها به یک دوره نسبتاً طولانی نیاز دارد و قصد تطویل نداریم. اجمالاً اشاره کنیم مبادی نظری بحث زیست فناوری و مهندسی ژنتیک چیست. همچنین بگوییم چه قواعد اصولیه ای با این مبحث مرتبط است. نیز توضیح دهیم که کدام قواعد فقهیه می تواند در مقام اصطیاد فروع جزئی در این زمینه به کار بیاید.

محور دوم دروس فقه ژنتیک و جنگ بیولوژیک

فصل دوم ی که بناست به آن بپردازیم خلاصه ای و نمونه هایی نمودج و نماذج از فروع فقهی التکنولوژی الحیویه، فقه مهندسی ژنتیک را مورد بحث قرار خواهیم داد این را البته با دسته بندی که عرض خواهیم کرد الان بنا را بر مرور اجمالی می گذاریم و به همین اکتفا می کنیم. در واقع ما در فصل دوم از مباحثمان نمونه ای از فروع فقهی عنوان زیست فناوری را با ترتیب منطقی که عرض می کنیم مطرح خواهیم کرد. چون ابعاد و ساحات و عرصه های زیست فناوری مختلف است، ذیل هر یک از ابعاد و ساحات پاره ای از احکام را و پرسش های فقهی را طرح خواهیم کرد و در وقت بسیار محدودی که داریم به پاسخ آنها بر اساس ادله و مبانی خواهیم پرداخت.

محور سوم دروس فقه ژنتیک و جنگ بیولوژیک

فصل سوم و آخرین فصلی که بنا داریم انشاءالله اگر توفیق الهی همراه باشد صلاحیتی باشد ان شاءالله به آن پردازیم پاره ای و نمونه هایی از فقه الحرب البيولوجيه است فقه جنگ بيولوژيك كه خب امروزه قدرت ها از آن استفاده مي كنند و پرسش هایی را ايجاد کرده است. در قلمرو های مختلف از جمله قلمرو فقه در این زمینه هم ما به اجمال بحث را برگزار خواهیم کرد. چون مبحث جنگ بيولوژيك در واقع یکی از فروع و محوره های زیست فناوری و فقه زیست فناوری است. به لحاظ اهمیت و به اعتبار اینکه این روزها در دنیا مطرح شده است كه بیماری كووید نوزده و شیوع ویروس کرونا از نوع جنگ بيولوژی است، به این اعتبار این محور را تفصیل بیشتری خواهیم داد. ولی خب نه چندان مفصل. لهذا محور سوم این سلسله بحث ها و دروس ما ذیل عنوان فصل سوم "نبذه من فروع فقه الحرب البيولوجيه" خواهد بود كه هم مباحثی دارد در زمینه جهات امنیتی و هم جهات جنگی و در زمینه سلاح بيولوژيك و هم انواع مسائلی كه در زمینه جنگ های بيولوژيك قابل طرح هست و حكم فقهی دارد. اجمالاً به اینها هم ان شاءالله خواهیم پرداخت

در پایان جلسه اول و توضیحات مقدماتی من تاکید می كنم كه بنا داریم ان شاءالله به عنایت الهی و توجهات حضرت حجت، سلام الله علیه این بحث ها را روز های زوج ارائه كنیم ان شاءالله راس ساعت هفت درس را شروع می كنیم و به صورت آنالین برخط و زنده این دروس از طریق شبکه ای شیا و مدرسه فقاقت پخش خواهد شد.

با توجه توضیحاتی كه عرض شد، سیر و ساختار اجمالی مباحث این سلسله دروس به ترتیب زیر خواهد بود:
دروس فقه

التكنولوجيا الحيوية و الحرب البيولوجية

فاتحة: فی البحث عن عدة امور تمهيدية يجدر بنا التلويح اليها اجمالاً، قبل الخوض في صلب البحث عن فقه التكنولوجيا الحيوية و الحرب البيولوجية:

الأمر الأول: التعرف على العنوان و المفردات و التراكيب المفتاحية للمبحث.

١- التعرف على «التكنولوجيا الحيوية» في الجملة، و التلويح إلى «ماهيتها»، و «نطاقها» و «اقسامها».

٢- التعرف على «الحرب البيولوجية» و التلويح إلى «نطاقها» و «اقسامها».

الأمر الثاني: اهمية التكنولوجيا الحيوية و مجالاتها الاستراتيجية في عهدنا الراهن من جهتي التحديات و المعطيات (و بالتالي اهمية فقه التكنولوجيا الحيوية و اخلاقها) من منظارات مختلفة:

الأمر الثالث: نشأة «التكنولوجيا الحيوية» و «الحرب البيولوجية» عبر التاريخ.

الأمر الرابع: منهجية تنسيق بحوث فقه التكنولوجيا الحيوية و الحرب البيولوجية.

الفصل الأول: نظرة عابرة إلى «المبادئ النظرية» و «القواعد الأصولية» و «القواعد الفقهية» المتعلقة [ذات الصلة] بفقه التكنولوجيا الحيوية و الحرب البيولوجية.

أ) نظرة عابرة إلى المبادئ النظرية [المباشرة و القريبة و البعيدة] لفقه التكنولوجيا الحيوية و الحرب البيولوجية.

ب) نظرة عابرة إلى القواعد الأصولية المتعلقة [ذات الصلة] بفقه التكنولوجيا الحيوية و الحرب البيولوجية.

ت) نظرة عابرة إلى القواعد الفقهية المتعلقة [ذات الصلة] بفقه التكنولوجيا الحيوية و الحرب البيولوجية.

الفصل الثاني: نبذة من فروع فقه التكنولوجيا الحيوية، فنحت عنها من خلال عدة فصوص.

الفصل الأول: في ما يتعلق بالهندسة الوراثية الإنسانية .

الفصل الثاني: في ما يتعلق بالهندسة الوراثية الحيوانية .

الفصل الثالث: في ما يتعلق بالتكنولوجيا الحيوية النباتية و الزراعية .

الفصل الرابع: في ما يتعلق بالتكنولوجيا الحيوية الغذائية .

الفصل الخامس: في ما يتعلق بالتكنولوجيا الحيوية الصحية .

الفصل السادس: في ما يتعلق بالصيدلة الحيوية و استخدام التكنولوجيا الحيوية في تصنيع الأدوية .

الفصل الثالث: نبذة من فروع فقه الحرب البيولوجية.

الفصل الأول: في ما يتعلق بالتكنولوجيا الحيوية الأمنية .

الفصل الثاني: في ما يتعلق بالتكنولوجيا الحيوية العسكرية .

الفصل الثالث: في ما يتعلق بالأسلحة الدمار . وصل الله على محمد و اله الطاهرين .